

نشرکانه

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

- سرشناسه : موحد، محمد علی، ۱۳۰۳ - .
- عنوان و نام پدیدآور : تاریخ نفت: از قرارداد داریسی تا سقوط رضا شاه/ محمد علی موحد.
- مشخصات نشر : تهران: نشر کارنامه، ۱۳۹۳.
- مشخصات ظاهری : ۴ ج. حلقه اول ۶۵۳ ص.
- فروست : کارنامه تاریخ؛ ۱.
- شابک : (ج. ۱) ۷-086-431-964-978 ISBN (دوره) 5-022-431-964-978 ISBN
- مندرجات : ج. ۱. از قرارداد داریسی تا سقوط رضا شاه. — ج. ۲. دکتر مصدق و نهضت ملی ایران.
- ج. ۳. از کودتای ۲۸ مرداد تا سقوط زاهدی.
- موضوع : نفت — ایران — صنعت و تجارت — قرارداد داریسی — قرارداد ۱۹۱۹
- موضوع : ایران تاریخ پهلوی ۱۳۰۴-۱۳۲۰ — کودتای اسفند ۱۲۹۹
- رده‌بندی کنگره : ۹۱۳۷۸ خ ۸/۱۵۱۷ DSR
- رده‌بندی دیویی : ۹۵۵/۰۸۲۴۰۴۵
- شماره کتاب‌شناسی ملی : ۷۸-۹۹۰۵ م

کارنامه تاریخ

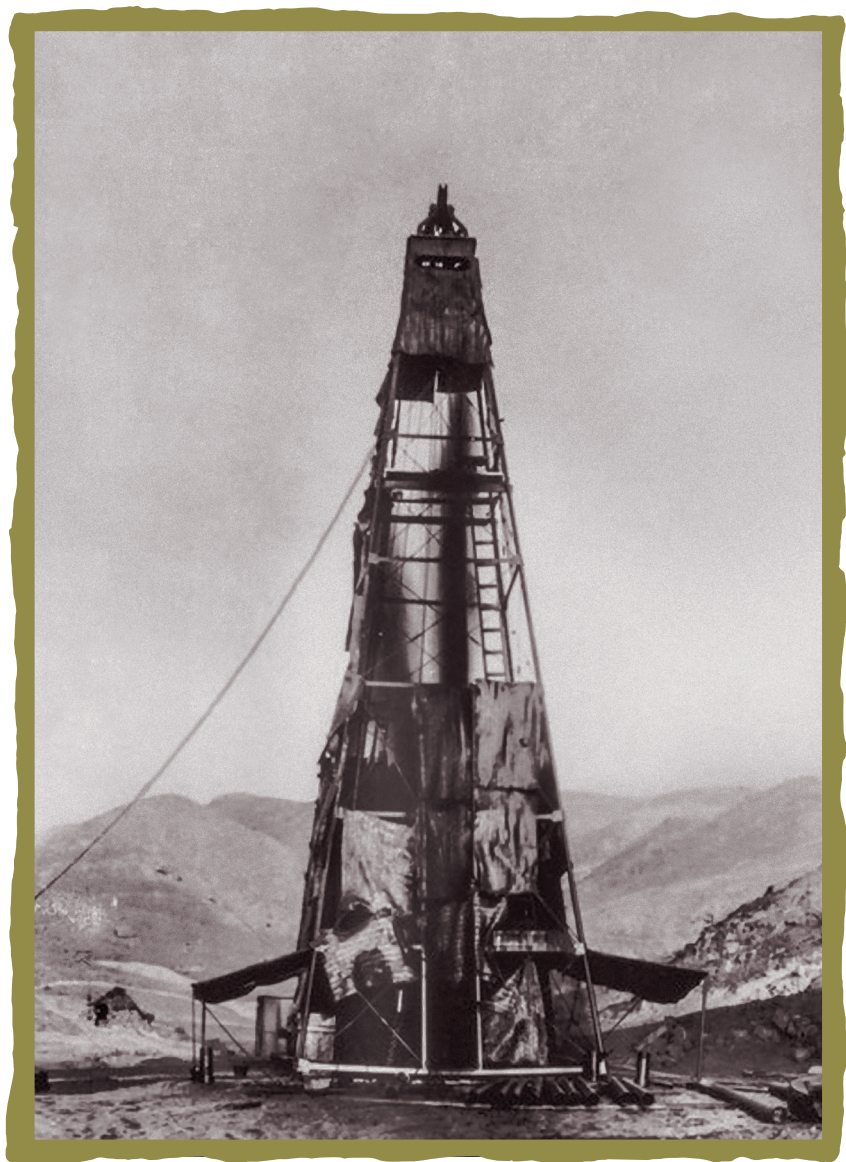

به یاد محمد زهرایی

• ۱۳۹۲-۱۳۲۸ •

بنیان‌گذار نشر کارنامه

از
قرارداد
دارسی
تا
سقوط
رضاشاه

خواب آشفته نفت
از قرارداد دارسے تا سقوط رضاشاه

حلقهٔ اول

محمد علی موحد

تهران، ۱۴۰۱

خواب آشفته نفت
از قرارداد دارسی تا سقوط رضاشاه
محمد علی موحد
حلقه اول

ویرایش و تولید کارگاه نشرکارنامه
واحد ویرایش مهرداد خاکزاد، مجید رنجیر و سمیه منیر
حروف چینی و صفحه‌آرایی زهره جعفرپور، شهلا شمس و عادل قشقایی
شناسنامه رجال، روزشمار و نمایه بهروز صفرزاده

طرح و اجرای روی جلد 12 استودیو دوازده و دوازده
عسل کاوسی، پریسا وهابی و میم درخشانی
آرایش سرفصل‌ها کیانوش لطیفی
عکس صفحه ۶ مسجد سلیمان، اولین چاه نفت ایران، خرداد ۱۳۸۷ هـ ش
ناظر چاپ محسن حقیقی
لینوگرافی فرایندگویا
چاپ ایبانه
صحافی علی

چاپ اول، ۱۳۹۳
چاپ پنجم، ۱۴۰۱ ۱۱۰۰ نسخه

همه حقوق چاپ و نشر این اثر انحصاراً برای نشرکارنامه محفوظ است.
هرگونه استفاده از کتاب‌آرایی و عناصر آرایشی این کتاب اکیداً ممنوع است، همچنین هر نوع استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن
به هر صورت (چاپ، فتوکپی، کتاب صوتی و الکترونیک و نشر در فضای مجازی)، کلاً و جزئاً، ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

مراکز پخش و فروش:

پخش کارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۵، تلفن: ۰۲۶۱۱۷۹۸۵ و ۰۲۶۱۱۷۹۸۶ و ۰۹۱۲۶۴۳۹۱۵۱
فروشگاه بزرگ شهر کتاب نیاوران با همکاری نشرکارنامه، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، شماره ۱۳۷

تلفن: ۰۲۲۲۸۵۹۶۹ • فکس: ۰۲۲۸۰۸۱۹۲

نشرکارنامه: خیابان کریم‌خان زند، تقاطع میرزای شیرازی، شماره ۱۱۱، واحد یک، تهران: ۰۲۵۹۷۹۸۵۷۳۱، تلفن: ۰۸۸۹۰۴۰۸۳

فهرست

دیباجه ۲۵

صحنه نفت از یک منظر کلی ۲۷

دوران حکمروایی سلاطین نفت ۳۱

وضع استثنایی ایران ۳۲

فصل یکم : روایت از روزگاران کهن ۴۵

روایت گذشته‌ای دورتر ۴۵

و روایت‌ها از روزگاری نزدیک‌تر ۴۸

پیشگامان امریکایی ۵۰

یک نکته و یک سؤال ۵۱

امتیازهای ناکام ۵۲

ماجرای جویی به نام داری ۵۳

گزارش‌های باستان‌شناسان فرانسوی ۵۴

طرح‌ریزی یک امتیاز ۵۴

دور از چشم روس‌ها ۵۵

خطوط اصلی امتیازنامه ۵۶

چشم‌انداز آغاز قرن بیستم ۵۷

شرکت نفت برمه ۵۸

دریاداری بریتانیا ۵۹

سندیکای امتیازات ۶۰

۶۱	قرارداد با خان‌های بختیاری
۶۲	مشروطه و قرارداد تقسیم ایران
۶۳	یک دههٔ پرحادث
۶۴	نامهٔ طباطبائی به مظفرالدین شاه
۶۵	نامهٔ ناصرالملک به طباطبائی
۶۹	فصل دوم : نخستین میدان نفتی خاورمیانه
۶۹	فوران نفت
۷۰	شرکت نفت ایران و انگلیس
۷۱	نقشهٔ ایجاد پالایشگاه
۷۱	قول و قرار با خزل
۷۲	چرچیل و دریاداری انگلیس
۷۳	کمپانی و کنترل دولت انگلیس
۷۴	نفت ایران و جنگ جهانی اول
۷۵	اعتراض یک روحانی مبارز
۷۶	اعتراض روسیه
۷۶	مباحثه در مجلس عوام بریتانیا
۷۹	فصل سوم : اختلاف‌های اولیه و زمزمهٔ تغییر قرارداد داری
۷۹	نخستین اختلاف
۸۰	دومین اختلاف
۸۱	بهانه‌جویی برای تغییر قرارداد
۸۲	یک پیشنهاد ظاهر فریب
۸۳	چگونه نقشهٔ کمپانی ناکام ماند
۸۴	کل درآمد نفت تا ۱۹۳۱
۸۵	ارقامی برای سنجش
۸۷	فصل چهارم : قرارداد ۱۹۱۹ و ارتباط آن با نفت
۸۷	زمینهٔ تاریخی قرارداد
۸۹	اندیشهٔ تقسیم ایران
۹۰	قرارداد تقسیم
۹۲	تجدید نظر در قرارداد
۹۳	انقلاب در روسیه

۹۴	الغای قرارداد از سوی سران انقلاب شوروی
۹۵	کمیته ایران
۹۶	کِرزن و سفر او به خلیج فارس
۹۸	ایران در اشغال نظامی
۹۹	طراحان قرارداد ۱۹۱۹
۱۰۰	رشوه به شاه و وزرا
۱۰۲	رونمایی قرارداد
۱۰۳	تقلا برای توجیه قرارداد
۱۰۵	قرارداد و کنفرانس صلح پاریس
۱۰۸	خواسته‌های ایران از کنفرانس صلح
۱۱۰	تجدید نظر در مواضع ایران
۱۱۲	مخالفتان خارجی قرارداد
۱۱۳	روزنامه رعد در معارضه با امریکا
۱۱۴	موضع‌گیری‌های صریح امریکا
۱۱۶	نفت، انگیزه اصلی مخالفت‌های امریکا
۱۱۸	نامه کاکس
۱۱۹	سخنرانی کِرزن
۱۲۰	سرگردانی فیروز
۱۲۱	کوشش برای راضی کردن امریکا
۱۲۲	تفسیر قرارداد
۱۲۴	احمدشاه و قرارداد
۱۲۵	وعده‌های سرخرمن
۱۲۷	سراب فریب
۱۲۸	حجت‌تراشی‌های وثوق‌الدوله
۱۳۱	استقبال از احمدشاه
۱۳۲	استعفای وثوق‌الدوله را قبول فرمودیم

فصل پنجم : آرمیتاژ اسمیت و توافقات او ۱۳۵

۱۳۵	استخدام مستشار
۱۳۷	حساب‌سازی‌های کمپانی
۱۴۰	تفاهم ناکام کمپانی با فیروز
۱۴۱	اختیارنامه آرمیتاژ اسمیت
۱۴۲	موافقت‌نامه آرمیتاژ اسمیت
۱۴۳	مشکل موافقت‌نامه
۱۴۳	اشکالات اختیارنامه آرمیتاژ اسمیت

زمینه سازی برای امضای موافقت نامه	۱۴۵
چند نکته مهم	۱۴۶
آخرین نسخه	۱۴۸
آرمیتاژ اسمیت از نظر بهار و مصدق	۱۴۹

فصل ششم : از وثوق الدوله تا کودتا (۱)..... ۱۵۱

جمع بندی اوضاع در آستانه کودتا	۱۵۱
انقلاب روسیه و درهم ریختن حساب ها	۱۵۳
مشکل قزاق ها	۱۵۴
سرنوشت قرارداد	۱۵۵
عاملی به نام ناسیونالیسم	۱۵۸
معمای استاروسلسکی	۱۵۹
پراکندن قزاق ها	۱۶۱
بخش نظامی قرارداد	۱۶۱
مشیرالدوله و نرمن	۱۶۲

فصل هفتم : از وثوق الدوله تا کودتا (۲)..... ۱۶۵

چرا مشیرالدوله؟	۱۶۵
آنچه کِرن می خواست	۱۶۶
نهضت های گیلان و آذربایجان	۱۶۷
از مشیرالدوله تا سپهدار	۱۶۹
کوس رسوایی	۱۷۱
گرایش های ناهمگون	۱۷۲
پیشنهاد تغییر پایتخت	۱۷۴
پیشنهاد تشکیل کنفدراسیون و زمزمه تغییر سلطنت	۱۷۵
ایلات قابل اعتماد نیستند	۱۷۶
قهرمانان اسلام!	۱۷۷

فصل هشتم : کودتا..... ۱۷۹

چرا به فکر کودتا افتادند؟	۱۷۹
نومیدی از رجال ورشکسته و سخن از تغییر رژیم	۱۸۱
نقش آفرینان کودتا	۱۸۳
رضاخان از نگاه آیرنساید	۱۸۳

۱۸۵	سوابق نظامی رضاخان
۱۸۶	سر خُـم می سلامت
۱۸۸	رئیس نامحرم
۱۸۹	طرح مشترک سیدضیاء و تیمورتاش
۱۹۰	بدلعلایی‌های کرزن
۱۹۰	مردی قوی‌تر
۱۹۱	کمیتۀ آهن
۱۹۱	دست و پا زدن‌های بی‌حاصل
۱۹۳	کودتاگران در تهران
۱۹۳	گزارش‌های ماجرا
۱۹۴	کیست که نداند؟
۱۹۵	نعل‌های باژگونه
۱۹۶	غریبگی‌های سید
۱۹۷	رضاخان و سید در شطرنج سیاست
۱۹۸	در هوس قماری دیگر
۱۹۹	داوری تاریخ درباره سید
۲۰۱	فصل نهم : از سیدضیاء تا نخست‌وزیری رضاخان
۲۰۱	کابینۀ قوام
۲۲۱	فصل دهم : از نخست‌وزیری تا فرماندهی کل قوا
۲۲۱	سرطان قدرت
۲۲۲	رؤیای جمهوری
۲۲۳	ترس علما از جمهوریت
۲۲۵	شکستی که به پیروزی انجامید
۲۲۶	دسته‌بندی‌های مجلس پنجم
۲۲۹	استفاده از دست‌افزار دیانت
۲۳۱	رضاخان و دلبری از روحانیون
۲۳۳	نشان از نجف
۲۳۵	قتل میرزاده عشقی
۲۳۶	معجزۀ سقاخانه و اعلان حکومت نظامی
۲۳۹	استیضاح مدرس از دولت سردار سپه
۲۴۰	من این دولت را نمی‌شناسم
۲۴۲	من رگ دیگران را می‌زنم!

سیاست دوگانه بریتانیا	۲۴۲
کوشش برای جلب اعتماد	۲۴۴
حواس جمعی عجیب رضاخان	۲۴۵
دشمن ایران دشمن اسلام است	۲۴۸
مدرس و پیغام او به احمدشاه	۲۴۹
تسلیم قطعی	۲۵۰
فتح نامه خودنوشت رضاخان	۲۵۲

فصل یازدهم : از فرماندهی کل قوا تا اریکه سلطنت....

تحلیل اوضاع ایران از نظر بریتانیا	۲۵۷
در جبهه داخلی	۲۶۱
کنکاش با وجیه المله‌ها	۲۶۲
روایت بهبودی	۲۶۴
مقایسه روایت بهبودی با روایت دولت آبادی	۲۶۵
مرا انگلیسی‌ها آوردند	۲۶۵
روایت دکتر مصدق	۲۶۶
اختلاف روایت‌های مصدق و دولت آبادی	۲۶۹
دنباله گزارش دولت آبادی	۲۷۱
دنباله گزارش دکتر مصدق	۲۷۳
رایزنی‌های رضاخان با مدرس	۲۷۵
روایت بهار از روابط محرمانه مدرس و رضاخان	۲۷۶
لایحه نظام اجباری و کنکاش با مدرس	۲۷۹
بلوای تهران	۲۸۱
تصمیم مجلس	۲۸۴
برنامه حکومت موقت رضاخان	۲۸۵
واکنش احمدشاه	۲۸۷
تاج‌گذاری ذات ملوکانه	۲۸۹

فصل دوازدهم : نفت شمال ایران

من خُشدار یای کمپانی	۲۹۱
انتقال امتیاز به کمپانی نفت جنوب	۲۹۲
علاقه امریکایی‌ها	۲۹۴
مناقشه درباره اعتبار امتیاز	۲۹۵
پول در امریکا است	۲۹۵

۲۹۷	تقلاهای علا در واشنگتن
۲۹۸	بریتانیا راه نمی‌دهد
۲۹۹	بریتانیا به قوام اعتماد ندارد
۳۰۱	سقوط دولت قوام
۳۰۲	ائتلاف انگلیس و آمریکا
۳۰۴	کارنامه دولت قوام
۳۰۶	قرارداد سینکлер
۳۰۸	معجزنمایی سقاخانه
۳۰۹	از پشت صحنه ماجرای سقاخانه
۳۱۱	گزارشی از خود ایمنبری
۳۱۲	اسناد رسمی ایران
۳۱۳	نفت باکو و تأثیر آن در سرنوشت ایران
۳۱۵	جمهوری سوسیالیستی گیلان
۳۱۷	قرارداد امیرانین
۳۲۱	نفت خوریان
۳۲۳	فصل سیزدهم : درِ باغ سبز (۱)...
۳۲۳	فکر تجدید نظر در قرارداد داریسی
۳۲۴	دانه و دام
۳۲۵	سه رشته مذاکره
۳۲۶	زمینه‌سازی‌های کدمن
۳۲۸	زمزمه‌ها در گوش شاه
۳۲۹	روایت مورخان کمپانی
۳۳۰	متن این پیشنهاد کجاست؟
۳۳۲	هرکسی از ظن خود شد یار من
۳۳۳	همه در زیر چتر یک پیمان کلی
۳۳۴	مشارکت در پخش داخلی
۳۳۵	مشارکت فراگیرتر
۳۳۸	پیشنهاد در کمیته محرمانه لندن
۳۳۹	تناور درخت بیست و هفت ساله
۳۴۰	تبلیغات بر ضد قرارداد داریسی
۳۴۱	فصل چهاردهم : درِ باغ سبز (۲)...
۳۴۱	خواب و خیال مشارکت

۳۴۵	نقابی برای تجدید نظر در قرارداد
۳۴۶	نامه تیمورتاش به فیض
۳۴۸	دو نامه از کدمن به تیمورتاش
۳۵۱	تأملی در مضمون نامه‌ها
۳۵۲	پاسخ تیمورتاش به کدمن
۳۵۵	تمدید مدت امتیاز
۳۵۶	پیریزی کارتل بین‌المللی نفت
۳۵۶	قرارداد آکناکاری
۳۵۷	قرارداد خط قرمز
۳۵۸	مشورت‌ها در جانب ایران
۳۶۰	هشدارها و بیدارباش‌ها
۳۶۱	اعتصاب در آبادان
۳۶۳	دردسره‌های دیگر
۳۶۵	مذاکرات در تهران
۳۶۶	خواسته‌های ایران
۳۶۷	شرایط نهایی تیمورتاش
۳۶۸	روایت فری‌یر
۳۶۹	تحریکات و واکنش‌ها
۳۷۳	فصل پانزدهم : دنباله ماجرا تا الغای قرارداد داری... ..
۳۷۳	ترمیم و تقویت کابینه
۳۷۴	بازداشت نصرت‌الدوله
۳۷۴	روبه‌بازی وزیرمختار
۳۷۷	اصل داستان چه بود؟
۳۷۹	تمرکز بر مذاکرات نفت
۳۸۰	تابستان ۱۳۱۰
۳۸۱	عقب‌گرد بزرگ
۳۸۳	وضع نامناسب بازار
۳۸۵	مذاکرات لوزان ۱۳۱۰
۳۸۶	روز از نو، روزی از نو
۳۸۶	مذاکرات در لندن و پاریس
۳۸۷	خلاصه پیش‌نویس پاریس
۳۸۸	در سراسیمه سقوط
۳۸۹	تیمورتاش در تهران
۳۹۲	طفره از مذاکره در تهران

۳۹۳	تیمورتاش در بندر چمخاله
۳۹۴	چون بد آید هر چه آید بد شود
۳۹۶	بازار گرم شعارها

فصل شانزدهم : کشانیده شدن اختلاف به جامعه ملل

۳۹۹	بازگشت به مرداد ۱۳۱۰
۴۰۰	تیمورتاش در تهران
۴۰۲	بیماری تیمورتاش
۴۰۳	تابستان پرماجرا
۴۰۵	روایت هدایت از فسخ قرارداد
۴۰۶	تفاوت‌های روایت هدایت با روایت بی‌پی
۴۰۷	روایت تقی‌زاده در مجلس
۴۰۸	روایت تقی‌زاده در خاطرات او
۴۰۹	اعلامیه الغای امتیازنامه
۴۱۰	مخالفت کمیسر نفت با الغای امتیاز
۴۱۱	ربودن اسلحه از دست حریف

فصل هفدهم : تأملی دیگر در پیامدهای الغای قرارداد

۴۱۳	پس زلزله‌ها
۴۱۵	اختلاف نظر کمپانی و دولت بریتانیا
۴۱۷	منازعه میان دو دولت
۴۱۹	مصاحبه کتبی فروغی
۴۲۱	ابهام در موضع حقوقی ایران
۴۲۲	مشورت‌های داور در پاریس و ژنو
۴۲۶	وحشت رضاشاه
۴۲۷	آتش در دامن تیمورتاش
۴۲۸	تیمورتاش و روابط او با بریتانیا
۴۳۰	نگرانی بریتانیا از عزل تیمورتاش
۴۳۱	تکلیف توافق‌های تیمورتاش
۴۳۳	ایران خود را ملزم نمی‌داند
۴۳۵	مسئله تمدید مدت امتیاز
۴۳۸	سابقه مذاکرات تمدید
۴۳۹	تیمورتاش و تقاضای خصوصی او
۴۴۲	سرنوشت غم‌انگیز تیمورتاش

۴۴۳	سوراخ کابینه
۴۴۵	مقررات عمده قرارداد
۴۴۵	محدودیت‌های حقوقی
۴۴۹	فصل هجدهم : و شد آنچه شد
۴۴۹	در راه ژنو
۴۵۱	روایت انتظام
۴۵۱	توصیه شورا برای مذاکره
۴۵۲	مذاکرات تهران
۴۵۴	تزلزل روحیه رضاشاه
۴۵۵	مجلس نهم و لایحه بودجه
۴۵۶	شگرد ستیزه جویانه کمپانی
۴۵۷	ملاحظات آشتی جویانه شاه
۴۵۸	شکست یا پیروزی؟
۴۵۹	گزارش وزیر مختار بریتانیا
۴۶۴	تقی‌زاده و آخرین روایت او
۴۶۶	وروایتی از فاتح
۴۶۹	فصل نوزدهم : چراغ آخر
۴۶۹	توسعه عملیات
۴۷۰	مدرسه فنی آبادان
۴۷۰	توجه مجدد به نفت شمال
۴۷۱	جنگ جهانی دوم
۴۷۳	تضمین حداقل درآمد دولت
۴۷۵	کابینه متین‌دفتری
۴۷۶	پروازهای شناسایی بر فراز مناطق نفتی باکو
۴۷۷	بازداشت نخست‌وزیر و تبعید دکتر مصدق
۴۷۷	خاطر مبارک آسوده باشد!
۴۷۹	روایت متین‌دفتری
۴۸۰	آیا طرح کودتایی در میان بود؟
۴۸۲	اشغال ایران
۴۸۳	استعفا و تبعید رضاشاه
۴۸۴	در گرما گرم جنگ
۴۸۴	یک مقایسه و بس

۴۸۵	دیكتاتورهای نفتی
۴۸۶	شرایط زندگی کارکنان نفت
۴۸۹	فصل بیستم : دریغ از راه دور و رنج بسیار
۴۸۹	جمع‌بندی و حاصل ماجرا
۵۰۰	قرارداد تازه
۵۰۳	حکایت ماجرا از زبان جَکس
۵۰۶	گزارش کارشناسی بانک جهانی
۵۱۳	پیوست‌های سه‌گانه کتاب
۵۱۵	پیوست یکم : نطق تقی‌زاده در جلسه هفتم بهمن ۱۳۲۷ مجلس شورای ملی
۵۲۵	پیوست دوم : روایت سرجان کدمن از مذاکره با رضاشاه
۵۳۳	پیوست سوم : گزارش مفصل وزیرمختار بریتانیا
۵۴۱	یادداشت‌ها
۵۹۱	شناسنامه رجال
۶۰۵	روزشمار رویدادهای مهم
۶۱۹	فهرست نام‌ها
۶۲۵	نمایه